

Discursive Values in the Debates of Imam Reza (A.S.) (A Case Study: Debates Based on Speech Act Theory)

Abdollah Gholami¹ Masoomeh Shadman²

1. Assistant Professor, Department of Theology, Razi University. (Corresponding author) :
gholami@razi.ac.ir

2. PhD student in women and family studies. University of Science and Research.
masoomeshadman12@gmail.com

Article Info

Abstract

Article Type:

Research Article

Article History:

Received:

June 20, 2023

In Revised Form:

September 27, 2023

Accepted:

November 12, 2023

Published Online:

December 21, 2024

Keywords

The debates of Imams Athar (a.s.), especially Imam Reza (a.s.), are of great importance due to the wide range of topics, methods, and scientific atmosphere as part of the effective sources of explaining and promoting Islamic knowledge. In this research, the scientific and moral dimensions of the most important debates of Imam Reza (a.s.) with the followers of different religions and scientists and different people have been analyzed based on Austin's "speech act theory" from the point of view of homology, and the purpose of this was to find out how to use the three-level model. Austin should explain the scientific and moral aspects of Searle's five actions in the debates of Imam Reza (a.s.). Speech act theory is one of the approaches that is proposed in the field of discourse analysis, and Austin has come to the conclusion that all linguistic statements are of the type of action statements and the verb category, and in fact, every statement is a type of speech act. Based on this theory and continuing the efforts of his teacher, John Searle divided speech acts into five declarative, persuasive, obligatory, emotional, and declarative acts. By applying the theories of these two to some of the debates of Imam Reza (a.s.), the conclusion has been reached that he paid attention to what these two linguists said, which can be a suitable model for methodical and academic discussions. It has also been found that Imam Reza (a.s.) used the first two levels of actions, i.e., expressive action and purposeful action, to achieve an impactful action in his debates and conversations, to convey his intention to the audience and influence him. Therefore, it should be said that the three-level model of the sleeve, i.e. expressive action, meaning, and effect, was considered by Imam Reza (a.s.) in addition to Searle's five actions; In such a way that by generalizing to other debates, it can be said that effective action was the result of most of Imam Reza's (a.s.) debates and scientific discussions.

discourse values, speech act theory, Searle's five acts, debates of Imam Reza (AS), the scientific and moral dimension of debates.

Cite this The Author (s): Gholami, A; Shadman, M. (2024). Discourse values in the debates of Imam Reza (a.s.) (A case study of debates based on Speech act theory) : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 4, Winter 2024, Serial Number 48 – (187- 219)- [DOI:10.22034/farzv.2023.398448.1882](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.398448.1882)

1. Introduction

In Islamic culture, debate on various topics and issues, especially ideological matters, is an inevitable necessity. Imam Reza (AS) has used debate in some of his scientific debates.

Imam Reza (a.s.) as an intellectual and behavioral model of Muslims, had special training methods in debates, which is necessary for the religious community to get familiar with these methods and customs of education and to benefit from them for the growth and development of the members of the society. One way to examine debates is to study them in comparison with linguistic theories, including John Rogers Searle's Speech act theory.

This article answers the question of how to use Searle's Speech Act to examine the debates of Imam Reza (a.s.) from scientific and moral aspects.

Until now, the debates of Imam Reza (a.s.) have not been studied based on the speech act theory and Austin's three-level linguistic models, and Searle's five acts.

2. Research Method

The method adopted in this research is descriptive-analytic. After stating the issue, Imam Reza's (AS) debates are validated.

In the article's theoretical discussions, the theory of behavioral action is explained based on the views of Austin and Searle and their theories. Then, the necessity and reason for debate in the era of Imam Reza (AS) are explained.

In the review and analysis section of the article, Imam Reza's (AS) use of speech act theory is discussed in the scientific and logical dimension of debates, and it is explained that the Imam (AS) used various methods of action and informational statements to persuade the audience or audiences and to inform them.

3. Theoretical topics

3-1. Speech act theory

Speech act theory aims to show many actions that humans can do with words. This theory links abstract theories of linguistics with objective facts and observations based on how language is used.

3-1-1. Austin's theories

Unlike most classical philosophers, Austin showed that the main role of lan-

guage is not only to tell the truth, but with language, you can perform many diverse actions and actions. Instead of distinguishing between descriptive and value propositions, he divides the statements of each speaker into action (compositional) and news statements, and each statement includes three different levels of actions, i.e. expressive action, intentional action, and impact action. The analysis is that the words that flow on the tongue are an expressive action and when a certain purpose is followed, the action is a purpose and when the words affect the audience, it is an impact action.

3-1-2. Searle template

Like Austin, Searle also rejects the distinction between news/action sentences as the distinction between two different types of action. He accepts that the speech act is the basic unit of meaning. He considers speech acts as five types of expressive, persuasive, commitment, emotional, and declarative actions.

3-2. The necessity and reason of debate in the age of Imam Reza (a.s.)

Imam Reza (a.s.) reached the Imamate in one of the most critical periods of Shia history. The peak of activity of deviant sects in the Shia society is the reason for the importance of this period of history. The deviant opinions were such that they influenced even the members of the community who were members of Bayt al-Hikmah; Therefore, the great work of Imam (a.s.) was to prove the basis and roots of Islam and the Shia school by participating in scientific debates and free them from pollution and deviation, and by rejecting the false ideas of deviant sects and proving the truth of religion, he fulfilled his basic task. Do it in the best way.

4. Review and analysis

4-1. Using speech acts from scientific aspects in the debates of Imam Reza (a.s.)

By analyzing the text of the debates based on the speech act, one can understand the scientific and logical dimension of the debates, which proves the knowledge and wisdom of the Imam (a.s.); Because the Imam (a.s.) used various methods of action and news statements to persuade the audience/audiences and make them aware. Since Imam (a.s.) did not mention these methods specifically and in the form of prescriptive propositions, these actions can be obtained by analyzing the debates. The three actions of expression, purpose and effect of Austin are also adaptable to debates, which are mentioned in the discussions.

The use of speech acts from scientific aspects in the debates of Imam Reza (a.s.) has been done in five ways:

1. Declarative action regarding the wisdom of Imam Reza (a.s.) to various other sources
2. Persuasive action in inviting the other party to ask questions
3. Taking advantage of emotional and persuasive action in matching words with the needs of the audience
4. Emotional and encouraging action of Imam Reza (a.s.) by creating a free space for the opponents
5. Citing authentic sources based on speech acts

This citation in debates has been in the form of five types of declarative actions:

1. Using declarative and persuasive action in rational reasoning for action statements
2. Taking advantage of action statements in reasoning about the common principles of religions
3. Declarative action, using simile, comparison, and allegory for expressive, purposeful, and effective actions.
4. Demonstrating a declarative action using the example and history of the past
5. Declarative action in logical comparison in answering scientific topics

4-2. Ethical strategies of Imam Reza (a.s.) in debates in the form of Speech acts

Searle's speech acts include five types of declarative, persuasive, obligatory, emotional, and declarative actions.

The moral strategies of Imam Reza (a.s.) are explained in the form of speech acts in six cases.

1. Gentleness and softness in dealing with the other party based on emotional and persuasive actions
2. Paying attention to the debate party's question and answer based on emotional and persuasive action
3. Persuading the other party to accept the right based on expressive and emotional action
4. Imam Reza's (a.s.) declarative and committed action in matching science and practice
5. Expressive and emotional action of Imam Reza (a.s.) in having Sa'ah al-Sadr
6. Acknowledgment by the debater with philosophical and logical arguments

based on declarative, declarative, and persuasive action.

5. Conclusion

Examining the statements of Imam Reza (a.s.) in the discussed debates shows that his statements have led to an effective action; In other words, even the extraction of Searle's five actions from the debates of His Holiness took place at the same time as two expressive and purposeful actions, and it ended in an impact action, and it affected the audience or audiences.

The study and analysis of Imam Reza's debate (a.s.) show that he was aware of the five actions of Searle's model in his scientific debates and discussions and used them in his place.

Finally, it should be said that Imam (a.s.) considered three acts of expression, purpose and effect; In such a way that by generalizing to other debates, it can be said that effective action was the result of most of the debates and discussions of Imam Reza (a.s.).

شروېشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

ارزش‌های گفتمانی در مناظرات امام رضا (علیه السلام) (مطالعه موردی: مناظرات بر پایه نظریه کنش گفتاری)

عبدالله غلامی^۱ معصومه شادمان^۲

gholami@razi.ac.ir

masoomeshadman12@gmail.com

۱. استادیار گروه الهیات، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)

۲. دانشجوی دکتری مطالعات زنان و خانواده، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

چکیده

اطلاعات مقاله

مناظرات ائمه اطهار (علیهم السلام) به‌ویژه امام رضا (علیه السلام) به دلیل گستردگی دامنه موضوعی، روشی و فضای علمی به‌عنوان بخشی از منابع مؤثر تبیین و ترویج معارف اسلامی از اهمیت بسزایی برخوردار است. در این پژوهش به واکاوی ابعاد علمی و اخلاقی مهم‌ترین مناظرات امام رضا (علیه السلام) با پیروان ادیان و دانشمندان فرق و افراد مختلف بر پایه «نظریه کنش گفتاری» آستین از حیث زبان‌شناسی پرداخته شده و هدف این بوده است تا چگونگی استفاده از الگوی سه سطحی آستین در هنگام سخن گفتن و کنش‌های پنج‌گانه سرل در مناظرات امام رضا (علیه السلام) از جنبه‌های علمی و اخلاقی به‌طور کشیده شود. نظریه کنش گفتاری از رویکردهایی است که در حوزه تحلیل گفتمان مطرح بوده و آستین در آن به این نتیجه رسیده که همه اظهارات زبانی از سنخ اظهارات کنشی (انشایی) و از مقوله فعل بوده و در واقع هر اظهاری نوعی کنش گفتاری است. جان سرل نیز بر پایه این نظریه و در ادامه تلاش‌های استادش، کنش‌های گفتاری را به پنج کنش اظهاری، ترغیبی، تعهدی، عاطفی و اعلامی تقسیم کرد. با تطبیق نظریه‌های این دو بر برخی مناظرات امام رضا (علیه السلام) این نتیجه به دست آمده که امام رضا (علیه السلام) به آنچه این دو زبان‌شناس گفته‌اند، توجه داشته است که می‌تواند الگویی مناسب برای مباحث روشمند، علمی و آکادمیک باشد. همچنین مشخص شده که امام رضا (علیه السلام) از دو سطح نخست کنش‌ها یعنی کنش بیانی و کنش منظوری به هدف نیل به کنش تأثیری در مناظرات و گفت‌وگوهای خود بهره برده‌اند تا از این طریق قصد خود را به مخاطب القا کند و بر او تأثیرگذار باشد؛ بنابراین باید گفت الگوی سه سطحی آستین یعنی کنش بیانی، منظوری و تأثیری در کنار کنش‌های پنج‌گانه سرل مد نظر امام رضا (علیه السلام) بوده است؛ به گونه‌ای که با تعمیم به دیگر مناظرات، می‌توان گفت کنش تأثیری نتیجه اغلب مناظرات و مباحثات علمی امام رضا (علیه السلام) بوده است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۳/۳۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۷/۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۸/۲۱

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها

ارزش‌های گفتمانی، نظریه کنش گفتاری، کنش‌های پنج‌گانه سرل، مناظرات امام رضا (علیه السلام).

استناد: غلامی، عبدالله؛ شادمان، معصومه (۱۴۰۳). ارزش‌های گفتمانی در مناظرات امام رضا (علیه السلام) (مطالعه موردی: مناظرات بر پایه نظریه کنش گفتاری)؛ فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۴، زمستان، شماره پیاپی ۴۸ - (۱۸۷-۲۱۹).

DOI:10.22034/farzv.2023.398448.1882

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

در فرهنگ اسلامی، مناظره در موضوعات و مسائل مختلف به‌ویژه در مباحث عقیدتی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر و مورد توصیه و تأکید ویژه قرار گرفته است که از آن در قرآن کریم به «جدال احسن» تعبیر شده است (النحل، ۱۲۵). نبوی «نحن المجادلون فی دین الله» (مجلسی، ۱۳۷۶، ج ۲: ۱۲۵) ناظر به این نکته است. برخی مفسران این گونه مجادله را به ملزم کردن خصم با حجت و برهان یا چیزی که پیش او مسلم و قطعی است تفسیر کرده (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۴۵۶؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۳ ق، ج ۳: ۲۷۸) و تصریح کرده‌اند که در اخبار نیز مجادله بر همین معنا تفسیر شده است (گنابادی، ۱۴۰۸ ق، ج ۸: ۲۱۳). البته آنچه مورد نهی قرار گرفته و مذموم دانسته شده، جدال به غیر علم است (ر.ک: الحج: ۳، ۸-۹ و ۶۸؛ المؤمن، ۴) و چه بسا به مرء نیز منجر شود (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۳۰۰).

علت اساسی این توصیه و تأکید نقش محوری مناظره‌ها در نمایاندن راه از بیراهه، مرتفع کردن موانع رشد و آماده‌سازی زمینه‌های مساعد برای مراحل و مراتب پیشرفت و توسعه در ابعاد مختلف و جلوه‌های گوناگون و مرتبط با پویایی مادی و معنوی انسان است.

علامه طباطبایی «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (النحل، ۱۲۵) را آن می‌داند که آنچه را خصم قبول دارد، گرفته شود و با همان ادعایش رد شود (ر.ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲: ۵۳۴). این تعریف چنان که در ادامه می‌آید همان شیوه‌ای است که امام رضا (علیه السلام) در برخی مناظرات خویش در پیش گرفته است.

۱-۲. اهداف و ضرورت

در دوران امامت امام رضا (علیه السلام) موقعیت مناسب‌تری برای گفت‌وگو و بحث وجود داشت که این امر نسبت به زمان سایر ائمه (علیهم السلام) وسیع‌تر بود. علاوه بر این با ترتیب جلسه مناظره توسط مأمون فضای این امر مساعدتر شده بود. امام (علیه السلام) نیز به فراخور مناظره‌کنندگان و حاضران در جلسه و افراد پرسشگر شیوه‌ها و روش‌های خاص خویش را در پیش می‌گرفتند؛ لذا بررسی این شیوه‌ها و روش‌های اتخاذ شده، می‌تواند الگویی مناسب فراروی محققان و پژوهندگان عرصه‌های تعلیم و تربیت قرار گیرد. شاید عمده‌ترین مانع در دستیابی به هدف در گفت‌وگوها، رعایت نکردن این اصول یا ناآگاهی از آن‌ها باشد، در حالی با کشف اصول و روش‌های حاکم بر گفت‌وگوی

معصومان به‌ویژه واکاوی متن مناظرات امام رضا (علیه السلام) با مطالعه میان‌رشته‌ای، می‌توان همان اصول و روش‌ها را در عرصه آموزش و گفتمان‌های مختلف به‌خصوص در مسائل دینی اجرا کرد. در این صورت می‌توان از آموزشی بهتر برای دستاوردهای مختلف استفاده کرد.

از طرفی، امام رضا (علیه السلام) به‌عنوان الگوی فکری و رفتاری مسلمانان، شیوه‌های تربیتی خاصی در مناظرات داشتند که لازم است جامعه دینی برای رشد و بالندگی افراد جامعه با این روش‌ها و آداب تعلیم و تربیت آشنا و از آن‌ها به‌رمنند شود. یکی از راه‌های بررسی مناظرات، مطالعه تطبیقی آن‌ها با نظریه‌های زبان‌شناسی از جمله نظریه کنش گفتار جان راجرز سرل^۱ است؛ بنابراین، نوشتار حاضر به این پرسش پاسخ می‌دهد که چگونه می‌توان با استفاده از کنش گفتاری سرل، مناظرات امام رضا (علیه السلام) را از جنبه‌های علمی و اخلاقی بررسی کرد؟

بی‌شک بررسی مباحث ارزشمند دینی با روش‌های نوین، از ضرورت‌های عصر حاضر است و از این طریق می‌توان ابعاد گسترده‌تری از این گنجینه را به جامعه علمی معرفی کرد.

۱-۳. پیشینه تحقیق

پژوهش‌های ارزشمندی درباره مناظرات امام رضا (علیه السلام) در ابعاد گوناگون سیاسی، فرهنگی، تربیتی، علمی، تاریخی و ادبی منتشر شده است. از این میان می‌توان به مقاله «بررسی گفتمان القایی در فرایند مناظره امام رضا (علیه السلام) با علمای ادیان» از نصیحت و باغبانی (۱۴۰۱) اشاره کرد. در این مقاله از حیث نشانه‌معناشناسی به بررسی یک مناظره از امام رضا (علیه السلام) پرداخته شده و رویکرد گفتمانی آن بررسی شده است.

بر اساس نظریه کنش گفتار نیز می‌توان به مقاله «تحلیل متن زیارت‌نامه حضرت امام رضا (علیه السلام) بر پایه نظریه کنش گفتار» از پهلوان‌نژاد و رجب‌زاده (۱۳۸۹) اشاره کرد که در آن به نظام ارتباطی میان متکلم و مخاطب در زیارت‌نامه امام رضا (علیه السلام) در سطح کاربردشناسی پرداخته‌اند.

با تفحصی که انجام شد، تاکنون مناظرات امام رضا (علیه السلام) بر اساس نظریه کنش گفتار و الگوهای زبان‌شناسی سه سطحی آستین و کنش‌های پنج‌گانه سرل مورد مطالعه قرار نگرفته است؛ لذا در نوشتار حاضر به تحلیل فراهایی از مهم‌ترین مناظرات امام رضا (علیه السلام) با پیروان ادیان و افراد مختلف از این جنبه‌ها پرداخته شده است.

۱-۴. اعتبارشناسی مناظرات امام رضا (علیه السلام)

مناظرات امام رضا (علیه السلام) در منابع مختلف روایی گزارش شده است که یکی از آنها کتاب «الاحتجاج علی اهل اللجاج» نوشته احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی بوده که به بیان مناظره‌ها و استدلال‌های معصومان (علیهم السلام) پرداخته است. در این نوشتار، متن مناظرات امام رضا (علیه السلام) در این کتاب مورد توجه قرار گرفته است. طبرسی نیز خود دلیل نوشتن این کتاب را متوجه ساختن شیعیان به بحث جدال پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و ائمه (علیهم السلام) می‌داند؛ چراکه بسیاری از شیعیان در آن زمان دست از بحث با مخالفان برداشته و بر آن بودند که پیامبر (صلی الله علیه و آله) و ائمه (علیهم السلام) هیچ وقت جدال نکرده‌اند» (طبرسی، ۱۴۱۷، ق، ج ۱: ۳).

البته پیش از الاحتجاج، مناظرات امام رضا (علیه السلام) در «عیون اخبار الرضا» از شیخ صدوق گزارش شده است. این کتاب از آثار روایی معتبر شیعه و همچون دیگر نگاشته‌های حدیثی شیخ صدوق، اعتبار و ارزش ویژه‌ای دارد.

۲. مباحث نظری

۲-۱. نظریه کنش‌گفتار

مجموعه مقالات تدریسی جان لانگشاو آستین^۱ در دانشگاه آکسفورد در کتاب «چگونه کلمات کار انجام می‌دهند»^۲ منتشر شده است. این کتاب معرّف رسمی «نظریه کنش‌گفتار»^۳ (۱۹۷۰) است. نگره آستین با تحلیل انواع مختلف عمل‌هایی آغاز می‌شود که می‌توانیم با کلمات انجام دهیم؛ به عبارتی، طی فرایند گفتمان، گفتن جمله خود برابر با انجام عمل خاصی است. فلاسفه بر آن اند که زبان برای بازنمایی جهان به کار گرفته می‌شود؛ بدین معنا که جهان چه هست و چه نیست! به همین دلیل، مفهوم و هسته مرکزی زبان را حقیقت تشکیل می‌دهد، در حالی که نظریه کنش‌گفتار در صدد است تا بسیاری از فعل‌هایی را که انسان می‌تواند با کلمات انجام دهد، نشان دهد (سرل، ۱۳۸۵: ۸). این نظریه را می‌توان همچون حلقه‌ای رابطی پنداشت که نظریه‌های انتزاعی زبان‌شناسی را با واقعیات و مشاهدات عینی که بر چگونگی کاربرد زبان مبتنی است، پیوند می‌دهد (پایا، ۱۳۸۳: ۱۶؛ ر.ک: چاوشیان، ۱۳۸۶: ۸۷-۱۲۵).

1. Austin. J..L

2. How to Do Things with Words

3. Speech act theory

نظریه کنش گفتاری یک نظریه فلسفی است که به کارکرد کنش‌های انسانی در قالب جملات می‌پردازد یا اینکه جملات چگونه می‌توانند کنش‌های درونی و ظاهری رفتار انسانی را در پی داشته باشند. این نظریه به کاربرد زبان برای برقراری ارتباط توجه دارد. در واقع، کارکرد اصلی این نظریه در حیطه زبان است تا نشان دهد که از طریق همین زبان می‌توان اطلاعاتی را در قالب جملات به مخاطبان یا طرف مقابل ارائه داد. در واقع، آنچه در کنش گفتار اهمیت ویژه دارد، منظور و هدفی است که گوینده از بیان پاره‌گفتار خود دارد. با توجه به کنش‌هایی که سرل مطرح کرده، می‌توان از همان کنش‌ها اطلاعاتی از جمله متأثر شدن طرف مقابل را به دست آورد.

۱-۱-۲. نظریات آستین

اغلب فیلسوفان کلاسیک بر این نظریه بودند که نقش اصلی زبان (الفاظ و جمله‌ها) صرفاً توصیف واقعیت (یعنی اخبار از صدق و کذب) است. بنا بر تحلیل فیلسوفان اثبات‌گرا، گزاره‌های زبانی دو گونه توصیفی و ارزشی هستند. گزاره‌های ارزشی فقط بیان‌کننده احساسات و عواطف شخصی هستند. طبق معیارهای منطقی، چنین گزاره‌هایی بی‌معنا هستند؛ زیرا تجربه‌پذیری ندارند و از نظر فلسفی نیز فاقد اهمیت‌اند. گزاره‌های توصیفی دو گونه تحلیلی و تألیفی هستند و نقش مهم و اساسی زبان یعنی واقعیت‌نمایی را بر عهده دارند (سرل، ۱۳۸۵: ۲۸-۲۹). منطق‌دانان بر این باورند که این تقسیم‌بندی سرنوشت کل زبان و وظیفه فیلسوف را مشخص می‌سازد. ولی آستین نشان داد که نقش اصلی زبان، تنها حکایتگری واقعیت نیست، بلکه با زبان می‌توان افعال و اعمالی متنوع بسیاری را به انجام رساند؛ بنابراین، تلقی و تقسیم‌یادشده را انکار کرد (استیور، ۱۳۸۴: ۱۶۷).

تلقی آستین بر این اساس بود که در میان اظهارات زبانی، طبقه مهمی هست که صادق و کاذب نیست، ولی ظاهرش همچون جمله‌های خبری است؛ زیرا در چنین جمله‌هایی قصد گوینده توصیف وضع، حال یا واقعیت نیست، بلکه انجام فعل است؛ به عبارتی، از نظر آستین، کارکرد زبان چیزی فراتر از اطلاع‌رسانی است به گونه‌ای که یک جمله می‌تواند با یک عمل یا کنش همراه باشد؛ مثلاً اگر کسی بگوید: «قول می‌دهم شما را ببینم»، با این جمله به شما وعده می‌دهد و فعل وعده را تحقق می‌بخشد و از این جمله خبری، توصیف وعده یا حکایت کردن از وعده را قصد نمی‌کند (سلیمی‌نوه، ۱۳۸۳: ۵۳).

التفات به این نکته آستین را بر آن داشت تا به جای تمایز میان گزاره‌های توصیفی و ارزشی، اظهارات هر گوینده را به اظهارات کنشی (انشایی) و اخباری تقسیم کند.

اظهارات کنشی از سه نظر از اخباری متمایز می‌شود (سرل، ۱۳۸۵: ۳۰). در اظهارات کنشی غالباً از فعل نحوی خاصی استفاده می‌شود که بر کنشی خاص دلالت می‌کند؛ مثلاً برای انجام فعل «وعده» باید گفت: «من وعده می‌دهم...». همچنین در جمله‌های کنشی، می‌توان از قید «بدین وسیله» استفاده کرد و گفت: «بدین وسیله وعده می‌دهم»؛ ولی در اظهارات اخباری به کاربردن فعل نحوی که بر کنش دلالت کند، لازم نیست؛ مثلاً به‌سادگی می‌توان گفت: «هوا ابری است». همچنین اظهار اخباری، صدق و کذب‌پذیر است، ولی اظهار کنشی این‌گونه نیست، بلکه «متناسب» یا «نامتناسب» است. لذا اگر طبق شرایط و قواعد لازم، اظهار کنشی برای انجام فعل و تحقق کنشی صورت گیرد، متناسب و تام است، در غیر این صورت، نامتناسب و ناقص تلقی می‌شود. تمایز سوم این است که اظهار کنشی از مقوله فعل و به معنای انجام چیزی است، در حالی که اخباری از نوع بیان واقعیت یا توصیف است. در واقع، در اظهار کنشی، گوینده با نفس اظهار، فعل مد نظر خود را به انجام می‌رساند (آستین، ۱۹۷۰م: ۲۶۰). آستین بعدها اعلام کرد که تقسیم دوگانه اظهارات به انشایی (کنشی) و اخباری درست نیست و در واقع، می‌توان همه اظهارات زبانی را از سنخ انشایی و از مقوله فعل دانست و بلکه هر اظهاری، نوعی کنش گفتاری است. از نظر وی انسان هنگام سخن گفتن سه سطح متفاوت از کنش‌ها را به کار می‌گیرد:

۱. کنش بیانی: بیان عبارتهایی که مفهوم و مصداق دارند؛

۲. کنش منظوری: متکلم از اظهارات خود هدف خاصی را دنبال کند؛

۳. کنش تأثیری: کلام معناداری که در شنونده تأثیر خاصی را به وجود می‌آورد (پایا، ۱۳۸۳: ۴۴۰)؛ بنابراین، هر اظهاری (چه اخباری باشد و چه کنشی) این سه کنش را دربر دارد. با این تحلیل کلماتی که بر زبان جاری می‌شود، کنش بیانی است و زمانی که منظور خاصی دنبال می‌شود، کنش منظوری است و هنگامی که کلام بر مخاطب تأثیر می‌گذارد، کنش تأثیری است.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت، آستین ابتدا در واکنش به نظریه فیلسوفان اثبات‌گرای زبان که گزاره‌ها را به دو گونه توصیفی و ارزشی تقسیم می‌کردند، به دو گونه اظهارات کنشی و اخباری قائل شد. سپس متوجه شد که حتی در اظهارات اخباری، کنش‌هایی انجام می‌گیرد که از سنخ انشایی و از مقوله فعل است؛ بنابراین، به الگوی سه‌گانه‌ای رسید که نشان می‌داد در هر اظهار زبانی، سه کنش بیانی (مربوط به خود زبان)، منظوری (مربوط به قصد گوینده)، و تأثیری (مربوط به تأثیر بر مخاطب) وجود دارد. شایان ذکر است که کنش منظوری در نظریه کنش گفتار در تعیین معنا اهمیت دارد و با تحقق آن ارتباط زبانی شکل می‌گیرد.

۲-۱-۲. الگوی سرل

سرل نیز مانند آستین تمایز بین جمله‌های خبری / کنشی را همچون تمایز بین دو نوع متفاوت کنش رد می‌کند. او می‌پذیرد که کنش گفتار، واحد پایه معنی است. وی کنش‌های گفتاری را پنج‌گونه کنش اظهاری، ترغیبی، تعهدی، عاطفی و اعلامی می‌داند (Searle, 1969: 33).

یک. کنش اظهاری^۱: هدف از این کنش، توصیف حالت یا حادثه‌ای است که گوینده باور خود را نسبت به صحت و کذب مطلبی اظهار می‌دارد. در واقع، این کنش تعهد گوینده را نسبت به صدق مبحث مطرح‌شده آشکار می‌کند. برای نمونه، در جمله «من به این نتیجه رسیده‌ام که فرشته فارغ التحصیل نشده است»، گوینده می‌کوشد بر صحت «به این نتیجه رسیده‌ام که فرشته فارغ التحصیل نشده است»، تأکید کند (صفوی، ۱۳۸۷: ۸۲). این کنش محتوای گزاره‌ای را با جهان و محیط مطابقت داده، باورهای پیونده را نشان می‌دهد. افعال کنش اظهاری شامل تأیید کردن، دلیل آوردن، اثبات کردن، توصیف کردن، تفسیر کردن، شرح دادن و ... می‌شود.

دو. کنش ترغیبی^۲: تشویق کردن مخاطب بر انجام گرفتن عملی و به اجبار درآوردن شنونده در حالت تکلیف و اجبار بر صورت گرفتن کاری است. فرد گوینده قصد در عمل قرار دادن شنونده را دارد تا او کاری مطابق جهان با محتوای گزاره‌ای انجام دهد که دربرگیرنده عمل او در آینده است (Yule, 1996: 54). کنش ترغیبی، میل و علاقه فرد گوینده را آشکار می‌سازد. مثال واضح از این کنش در پرسش‌ها و درخواست‌ها نمود می‌یابد. افعال لازم برای کنش ترغیبی شامل پیشنهاد کردن، القا کردن، هشدار دادن، تقاضا کردن، به مبارزه طلبیدن، تکرار کردن، خواستن، دعوت کردن، دستور دادن، اجازه دادن، سؤال کردن، بازخواست کردن، توضیح خواستن، درخواست اثبات کردن، توصیه کردن، بایستن و لازم بودن و ... است.

سه. کنش تعهدی^۳: گوینده با قول دادن، سوگند خوردن و افعالی این چنین، متعهد می‌شود در آینده کاری را انجام دهد. هدف این کنش مطابقت جهان با گزاره‌ای است که عمل آتی گوینده می‌شود. افعال کنش تعهدی شامل قول دادن، هدیه کردن، توجیه و ثابت کردن نسبت به خویش، موافقت کردن، تعهد دادن، داوطلب شدن و قسم خوردن است.

1. Representative Act or Assertive Act
2. Directive Act
3. Commissive Act

چهار. کنش عاطفی^۱: گوینده احساس خود را از طریق قدردانی، عذرخواهی، تبریک، ناسزا و جز این‌ها بیان می‌کند و به عبارت دیگر بیان حالت روانی است که شخص در آن سهیم شده است. بیان هر گزاره (با فرض حقیقی بودن آن)، در فرد احساسی خاص را به وجود می‌آورد. افعال کنش عاطفی شامل تعجب کردن، بیان آرزو، پیش‌بینی کردن، معذرت خواستن، تشکر کردن، تأمل کردن، خشنود شدن، سلام کردن، فرض داشتن، متضمن چیزی بودن، تبریک گفتن، تردید داشتن، تسلیم شدن، احترام گذاشتن و... است.

پنج. کنش اعلامی^۲: این کنش به معنای اعلام وضعیت‌ی تازه برای مخاطب است. گوینده با اعلام‌های خود در جهان تغییراتی جدید و نزدیک به واقع ایجاد می‌کند. کنش اعلامی دو وجه انطباقی بین زبان و جهان دارد. کنش اعلامی زمانی پیش می‌آید که گوینده قدرت و صلاحیت لازم را داشته باشد. افعال کنش اعلامی شامل آغاز کردن کار، پایان دادن کار، انتصاب کردن، به کار گماردن، نام‌گذاری کردن و... است. مهم‌ترین ابزار تسهیل شناخت کنش اعلامی «من اعلام می‌کنم که...» است.

۲-۲. ضرورت و چرایی مناظره در عصر امام رضا (علیه السلام)

امام رضا (علیه السلام) در یکی از بحرانی‌ترین دوره‌های تاریخ شیعه به امامت رسید. به اوج رسیدن فعالیت فرقه‌های انحرافی در جامعه تشیع سبب اهمیت این برهه از تاریخ است. عقاید انحرافی به گونه‌ای بود که حتی خواص جامعه را نیز که عضو بیت الحکمه بودند، تحت تأثیر قرار می‌داد (قفطی، ۱۳۷۲: ۶۵). بحث‌های فلسفی و کلامی و همچنین ترجمه و تألیف کتب مربوط به آن در زمان مأمون، سرعت بیشتری به خود گرفت و وجود مسائل مهمی از قبیل: مبدأ و معاد، توحید و نبوت، حدوث و قدم، جبر و اختیار و دیگر مباحث اعتقادی باعث به‌وجود آمدن بحث‌های کلامی شد (قرشی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۱۸۱)؛ از این رو، امام رضا (علیه السلام) وظیفه خود را چنین دیدند که برای حفظ بنیان و نهاد دین حرکتی اساسی داشته باشد. کار بزرگ امام (علیه السلام) این بود که با شرکت در مناظرات علمی، اساس و ریشه اسلام و مکتب تشیع را اثبات کنند و از آلودگی و انحراف مبرا سازند و با رد افکار باطل فرقه‌های منحرف و اثبات حقانیت دین، تکلیف اساسی خود را به بهترین صورت انجام دهند.

1. Expressive Act
2. Declaration Act

۳. بررسی و تحلیل

۳-۱. بهره‌گیری از کنش‌های گفتاری از جنبه‌های علمی در مناظرات امام رضا (علیه السلام)

با واکاوی متن مناظرات بر پایه کنش گفتاری می‌توان به بعد علمی و منطقی مناظرات که مثبت علم و دانایی امام (علیه السلام) است، پی برد؛ چراکه امام (علیه السلام) با شیوه‌های مختلفی از اظهارات کنشی و اخباری برای اقناع مخاطب/ مخاطبان و آگاهی بخشیدن به آن‌ها استفاده می‌کرد. از آنجا که امام (علیه السلام) این شیوه‌ها را مشخصاً و به صورت گزاره‌های تجویزی ذکر نکرده است، با تحلیل مناظرات می‌توان به این کنش‌ها دست یافت. کنش‌های سه‌گانه بیانی، منظوری و تأثیری آستین نیز بر مناظرات تطبیق پذیر است که ضمن مباحث مورد اشاره قرار می‌گیرند.

۳-۱-۱. کنش اعلامی ناظر بر دانایی امام رضا (علیه السلام) به منابع دیگران مختلف

توجه به کلام و استناد به متون و منابع مقبول طرف مناظره مهم است. اگر در مناظره یک طرف چیزی بگوید و طرف دیگر چیز دیگر و هر کدام منبع طرف مقابل را قبول نداشته باشد، گفت‌وگو به سرانجام نمی‌رسد. زمانی که مأمون، امام (علیه السلام) را برای مناظره با ادیان و فرق مختلف فرا می‌خواند، حسن بن محمد نوفلی ظاهراً از این مسئله ترسی داشت. از آنجا که امام (علیه السلام) از جایگاه قدرت معنوی برخوردار بودند، با استفاده از کنش اعلامی در گفتار خویش، قدرت و صلاحیت لازم برای مناظره کردن با ادیان و فرق مختلف را بر مخاطب خویش این چنین روشن ساخت: «هنگامی که استدالات مرا در برابر اهل تورات به تورات‌شان بشنود و در برابر اهل انجیل به انجیل‌شان و در مقابل اهل زبور به زبورشان و در مقابل صابئین به زبان عبری‌شان و در برابر هیربدان به زبان فارسی‌شان و در برابر اهل روم به زبان رومی و در برابر پیروان مکتب‌های مختلف به لغات‌شان. آری، هنگامی که دلیل هر گروهی را جداگانه ابطال کردم، به طوری که مذهب خود را رها کنند و قول مرا بپذیرند، آن‌گاه مأمون خواهد دانست مقامی را که او در صدد آن است، مستحق نیست. آن وقت پشیمان خواهد شد...» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۱۶).

افزون بر اینکه امام (علیه السلام) پیش از آغاز مناظره این گونه از کنش اعلامی خود سخن می‌گوید، در بطن مناظره نیز به فراخور طرف‌های مناظره با عملکردی که در پیش می‌گیرد، از این کنش بهره می‌گیرد و آن‌ها را به کنش‌های دیگر از جمله اظهاری، ترغیبی، عاطفی، اعلامی و تعهدی وا می‌دارد و آنان را به پذیرش سخنان و دیدگاه‌های علمی و عقیدتی خویش ناگزیر می‌گرداند یا افکار و آرای انحرافی آن‌ها را دگرگون و متزلزل می‌سازد.

برای نمونه، زمانی که رأس الجالوت درباره اثبات نبوت پیامبر ﷺ از امام علیؑ شاهد خواست، امام علیؑ این آیه از تورات را خواندند: «نور از جانب کوه طور سینا آمد و برای مردم از جانب کوه ساعیر درخشید و از کوه فاران برای ما آشکار شد» (کتاب مقدس، ۱۹۹۵، تثنیه ۳۳: ۲) و سپس با بهره‌گیری از کنش ترغیبی، از او تقریر مطلب مد نظر را می‌گیرد و در پی درخواست او مبنی بر تفسیر آن می‌فرماید: نوری که از طرف سینا آمد، همان وحیی است که بر موسی بن عمران در طور سینا نازل شد و روشن شدن کوه ساعیر اشاره به همان کوهی دارد که در آنجا بر عیسی بن مریم وحی شد و منظور از کوه فاران، کوهی است در اطراف مکه که با مکه یک روز فاصله دارد.

در ادامه گفت‌وگو، امام علیؑ با بیان استدلال‌هایی از کتاب اشعیا و حیقوق نبی و تطبیق آیه احیاگر سنت بعد از فترت در زبور داوود بر پیامبر اکرم ﷺ با بهره‌گیری از کنش ترغیبی، رأس الجالوت را به پاسخ و ادامه مناظره وادار می‌سازد و در نهایت با بحثی طولانی در قالب پرسشی درباره معجزات پیامبران از جمله معجزات موسی علیؑ و پرسش‌هایی دیگر، به استناد اخبار متواتر رسیده از اصحاب موسی علیؑ به اثبات نبوت عیسی علیؑ و پیامبر اکرم ﷺ و ویژگی‌های شخصیتی ایشان و قرآن کریم می‌پردازد. در این مناظره امام علیؑ با شیوه‌های مختلف استدلال، از جمله دلیل نقلی از کتب انبیای پیشین و دلیل عقلی در مسئله معجزات، طرف مناظره را به کنش اظهار مبنی بر درماندگی در بحث علمی وادار می‌سازد (طهرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۴۱۱-۴۱۴؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۲: ۸۰).

در نمونه دیگر، امام رضا علیؑ ویژگی تسلط خویش بر متون دینی ادیان توحیدی را که حاکی از بهره‌گیری از کنش اعلامی است، در مناظره علمی با جاثلیق در پیش گرفته است. در ادامه این مناظره مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۳-۱-۲. کنش ترغیبی در دعوت از طرف مقابل به پرسش

امام رضا علیؑ در مناظرات، دعوت از طرف مقابل را برای مباحثه با کنشی ترغیبی همراه می‌کرد. در واقع، دعوت به پرسش با ترغیب طرف مقابل، نقطه آغازین در مناظرات ایشان است. امام رضا علیؑ همواره با کنش ترغیبی، مناظره را چنین آغاز می‌نمود: «اگر در بین شما کسی هست که می‌خواهد سؤال کند، بپرسد» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۱۵۴) یا در جای دیگر از مناظره فرمود:

۱. در ترجمه فارسی عصر حاضر از کتاب مقدس، به جای کلمه «نور»، کلمه «بهبوه» به معنای «خدای قوم یهود» آمده است: «بهبوه از سینا آمد...». در ترجمه تفسیری انجمن بین المللی کتاب مقدس (۱۹۹۵م: ۲۰۷)، همین کلمه به «خداوند» تبدیل شده و در تورات سامری عربی کلمه «الله» آمده است (۱۹۷۸م: ۳۴۰). اینکه امام رضا علیؑ در مناظره به کلمه «نور» تصریح کرده و طرف مناظره نسبت بدان موضع مخالف نگرفته، می‌تواند دلیل بر تحریف متن تورات باشد. اعتبارسنجی متن عهدین موجود با تکیه بر مناظرات امام رضا علیؑ به پژوهشی دیگر واگذار می‌شود.

«اگر در بین شما کسی مخالف اسلام هست و می‌خواهد سؤال کند بدون اینکه غضبناک شود، سؤال کند» (طبرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۴۴۷).

امام (علیه السلام) با کنش ترغیبی در گفتار خویش توانست به انحرافات فکری و عقایدی که صاحبان ادیان و فرق مختلف با آن درگیر بودند، به مناظره بپردازد و زمینه کنش تأثیری را نیز در آن‌ها فراهم آورد و آن‌ها نیز بدون هیچ واژه‌ای سؤال کنند و پذیرای استدلال‌ها و پاسخ‌های امام (علیه السلام) شوند.

۳-۱-۳. بهره‌گیری از کنش عاطفی و ترغیبی در تطبیق کلام با مقتضای حال مخاطب

امام رضا (علیه السلام) با بهره‌گیری از کنش عاطفی و ترغیبی در گفتار خویش، در برخورد با دانشمندان و فرق مختلف، نخست حالات و ویژگی‌های گوناگون روانی، عاطفی، عقلی، علمی و... دانشمندان مقابل را در نظر می‌گرفت و سپس آن‌ها را به شاخصه‌های گوناگون زمانی، مکانی، فرهنگی و به‌ویژه عقیدتی پیوند می‌زدند و پیوسته به یاران‌شان نیز این مسئله را متذکر می‌شدند که «با دیگران آن‌گونه سخن بگویید که می‌فهمند و آنچه را نمی‌پذیرند رها کنید» (بروجردی، ۱۳۸۴، ج ۱۸: ۴۳۲).

از بنیادی‌ترین کارهایی که یک گفت‌وگوارسا و تأثیرگذار می‌کند، «همگام شدن و مطابقت با مقتضای حال مخاطب» است. به همین دلیل، امام (علیه السلام) با همراه کردن کنش عاطفی و ترغیبی با این ویژگی به خوبی با طرف مقابل در حد فهم‌شان ارتباط برقرار می‌کرد.

همگام شدن امام (علیه السلام) با مباحثه‌گر از نوع کنش ترغیبی است. امام (علیه السلام) با بهره‌گیری از این نوع کنش فضا را برای طرح دیدگاه‌ها و پیشنهادها بیشتر باز می‌نمود؛ چراکه عمل ایشان، در واقع به معنای پذیرفتن طرف مناظره بود و همگام شدن امام (علیه السلام) به نوعی، مقاومت مناظره‌گر را کاهش می‌داد. از این طریق، جو مناظره تلطیف می‌شد و امام (علیه السلام) می‌توانست با آگاهی از تجربه مخاطب، وی را به تجربه‌های جدید رهنمون سازد.

جاثلیق در پاسخ مأمون که دعوت به مناظره با امام (علیه السلام) شده بود، گفت: ای امیر مؤمنان! من چگونه بحث و گفت‌وگو کنم. او به پیامبری اعتقاد دارد که من به او ایمان نیاورده‌ام و به کتابی استدلال می‌کند که من آن را نپذیرفتم و امام رضا (علیه السلام) برای همگام شدن با جاثلیق با به‌کارگیری کنش ترغیبی و در عین حال عاطفی فرمود: ای نصرانی! اگر به انجیل خودت برای تو استدلال کنم، اقرار خواهی کرد؟ (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۳۱۸؛ طبرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۴۲۵).

۳-۱-۴. کنش عاطفی و ترغیبی امام رضا (علیه السلام) با ایجاد فضای آزاد به مخالفان

در مناظره، یک طرف را نباید از مطرح کردن پرسش‌های متعدد یا از انتقال دلیلی به دلیل دیگر باز داشت، بلکه شرایطی باید به وجود آورد که آنچه در ذهن دارد به کار بگیرد و آن را مطرح سازد و در میان سخن و گفته‌های خود آنچه مورد احتجاج او در رسیدن به حقیقت و حق است، استخراج کند؛ چراکه مقصود از مناظره دستیابی به حقیقت است و اگر ضمن مناظره این مقصود حاصل شد، باید آن را پذیرفت (شهید ثانی، ۱۳۷۴: ۵۰۷-۵۰۸؛ فیض کاشانی، بی تا، ج ۱: ۱۰۱).

حضرت در مناظره با رأس الجالوت، پیشوای بزرگ یهودیان، در ابتدای بحث به او اجازه طرح سؤال هایش را داد و در ادامه از پیشنهاد او نیز استقبال کرد، در حالی که طرف مناظره عرصه را بر حضرت تنگ‌تر گرفت و تأکید داشت که فقط از منابع مورد قبول خودش دلیل می‌پذیرد. امام (علیه السلام) این شرط را پذیرفت و فرمود: «دلایلی را از من بپذیر که در تورات بر زبان موسی بن عمران و در انجیل بر زبان عیسی بن مریم و در زبور بر زبان داوود آمده است» (طبرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۴۰۰).

این سخن و بررسی اجمالی متن مناظره و پایان آن نشان می‌دهد که حضرت در گفتار خویش از کنش ترغیبی بهره می‌گیرد تا به کنش تأثیری برسد و از این طریق به اثبات حق دست یازد و پیروز میدان شود.

امام (علیه السلام) برای جلب توجه مخاطب و حاضران و تشویق کردن آنان به گوش فرادادن و نیز برای همراه کردن آنان با عقاید خویش، بارها از چنین کنشی در بحث و گفت‌وگوهای علمی استفاده می‌کرده است؛ زیرا بدیهی و مسلم است که گوینده برای جلب توجه مخاطب خود از چنین کنشی استفاده نماید. علاوه بر این، با توجه به عصر امام (علیه السلام) که عقاید انحرافی شیوع یافته بود، ضرورت چنین کاربردی به خوبی درک می‌شود.

۳-۱-۵. استناددهی به منابع معتبر بر اساس کنش‌های گفتاری

امام رضا (علیه السلام) در مناظرات‌شان با استفاده از کنش اظهاری، عقیده و باور خویش را درباره درستی یا نادرستی مطلبی بیان و همیشه در مناظرات و برخوردهایشان طرف مقابل را ملاحظه می‌کرد و بر اساس آن عمل می‌نمود؛ مثلاً در برخورد با علمای ادیان دیگر از روش عقلی یا از روش نقلی یعنی ارجاع به کتب مقدس خودشان و اقوال بزرگان آن‌ها استفاده می‌کرد. چنانچه امام (علیه السلام) در مناظره با جاثلیق برای اثبات نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) از کتاب انجیل آن‌ها برای استشهاده بهره می‌گیرد.

امام (علیه السلام) با استمداد از کنش اظهاری، باور و عقیده و ایمان خویش را نسبت به عقاید فرق مختلف شرح و بسط می‌داد و از طریق شیوه‌های مختلف، طرف مقابل را نسبت به عقاید اسلامی قانع می‌کرد. آنچه در مناظره با سلیمان مروزی، مأمون و علی بن جهم اتفاق افتاد (طبرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۳۸۱)، دلیل بر این است که امام (علیه السلام) در مناظره با متکلمان اسلامی علاوه بر بهره‌گیری از استدلال عقلی، از آیات قرآن و اقوال شخصیت‌های تاریخی نیز بهره می‌بردند.

۳-۱-۵-۱. بهره‌گیری از کنش اعلامی و ترغیبی در استدلال عقلی به هدف اظهارات کنشی

بهره‌گیری از روش عقلی و استدلال عقلایی کاربست ویژه‌ای در مناظره دارد. امام (علیه السلام) نیز در مواجهه با طرف مناظره، از روش عقلی و استدلال بهره می‌بردند. در مناظره با اهل کتاب از طریق استدلال عقلی و بر اساس مشترکات دینی به رفع اشکالات و به اثبات حقانیت اسلام می‌پرداختند؛ اما بیش از همه در مناظره با عمران صابی بود که امام (علیه السلام) با استدلال‌های عقلی، تمام راه‌های گریز را بر او بست و او را در بحث اثبات یگانگی خداوند و قائم بودن به وحدانیت، مجبور به تسلیم کرد. در ادامه بخشی از این مناظره را به اختصار بر اساس کنش‌های گفتاری تحلیل می‌کنیم.

امام (علیه السلام) در ابتدا با توجه به کنش اعلامی با جمله «هر چه می‌خواهی، بپرس»، تسلط تام و کامل خویش را بر مباحث علمی و اعتقادی به حاضران در جلسه اظهار داشتند.

عمران صابی نیز پرسش‌های خویش را از نخستین موجود هستی آغاز کرد و منتظر دریافت پاسخ به دو پرسش مهم در مسئله خداشناسی بود: یکی مربوط به هدف خداوند از آفرینش بود و اینکه چه کمبودی از او با آفرینش برطرف شد؟ پرسش دیگر درباره آفرینش از عدم و چگونگی تصور و تحقق آن بود.

از آنجا که مبحث هستی‌شناسی از مسائل کلی فلسفه و مبتنی بر استدلال‌های عقلی است، امام (علیه السلام) نیز این چنین پاسخ او را دادند: اکنون که سؤال کردی، با دقت گوش کن! ما معتقدیم خداوند همیشه بوده و یگانه و واحد بوده و چیزی با او نبوده است. سپس مخلوقات مختلف را ابداع فرمود. جهان را نه در چیزی برپا داشت و نه در چیزی محدود کرد و نه طرح و نقشه‌ای قبلاً در جهان بود تا مثل آن بیافریند. سپس مخلوقات را به گروه‌های مختلف برگزیده و غیر برگزیده، مؤخر و مقدم، رنگ و طعم (و غیر آن) تقسیم کرد. نه نیازی به آن‌ها داشت و نه به این وسیله ارتقای مقام می‌یافت.

سپس فرمود: بدان ای عمران! اگر خداوند برای نیازی جهان را آفریده بود، باید با قدرتی که

داشت، چندین برابر این‌ها را بیافریند؛ چراکه هر قدر اعوان و یاورانش بیشتر باشد، بهتر است و لذا می‌گوییم آفرینش او برای رفع نیازی نبود.

امام (علیه السلام) در پاسخ پرسش دیگر عمران که درباره علم خداوند به ذات پاکش در ازل و قبل از آفرینش موجودات و چگونگی علم او به آن‌ها بعد از وجودشان بود، با استناد به قاعده امتناع عقلی تسلسل فرمودند: علم او علم حضوری است و موجودات نزد ذات پاکش حاضرند، وگرنه تسلسل لازم می‌آید؛ چراکه باید به آن علم نیز علمی داشته باشد (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۱۵۴؛ طبرسی، ۱۴۱۶، ج ۲: ۴۴۷).

امام (علیه السلام) پس از پاسخ به پرسش دیگر عمران درباره انواع مخلوقات، با این پرسش عقلی «آیا این آفرینش گسترده در ذات او تغییری ایجاد نمی‌کند؟» او را وادار می‌کند تا ضمن بیان منظور خود (کنش منظوری)، این تأثیر را در خود احساس کند که گرفتار مسئله قیاس در فهم صفات خدا شده است (کنش تأثیری). در ادامه امام (علیه السلام) با بیان اینکه یک وجود قدیم و ازلی که عین هستی مطلق است، دگرگونی در او معنا ندارد، او جامع جمیع کمالات است و نقصی در او وجود ندارد که با آفرینش مخلوقات برطرف گردد، پاسخی مستدل و عقلی به او می‌دهد تا او را متوجه اشتباه بودن کنش منظورش نماید. در واقع، این پاسخ، خود می‌تواند کنش اعلامی از سوی امام (علیه السلام) باشد تا از این طریق اشتباه بودن اندیشه و عقیده عمران را بیان نماید.

نمونه دیگر استدلال عقلی امام رضا (علیه السلام)، اثبات وحدانیت خداوند و نفی الوهیت عیسی (علیه السلام) در مناظره با جاثلیق است. ایشان استدلال کردند که اگر مبنای استدلال جاثلیق برای ادعای خداوندی عیسی معجزه است، چرا به خداوندی پیامبران پیشین که آنان نیز مردگان را زنده می‌کردند و بیماران را شفا می‌دادند، اعتقاد پیدا نمی‌کنند؟ (ابن بابویه، ۱۳۹۴: ۷۷۳). در این بخش از مناظره، استدلال عقلی امام (علیه السلام) که بر مبنای کنش بیانی و منظوری بود، کنش تأثیری جاثلیق را در پی داشت که با برگشتن از عقیده خویش، ناچار به پذیرش وحدانیت خداوند و نفی الوهیت عیسی (علیه السلام) شد (همان).

۳-۱-۵-۲. بهره‌گیری از اظهارات کنشی در استدلال به اصول مشترک ادیان

توجه به اصول مشترک بین ادیان در مناظره می‌تواند باعث نتیجه بخش شدن آن باشد. امام رضا (علیه السلام) هم در مناظراتشان بر این نکته توجه داشته‌اند؛ همچنان که در جای جای مناظرات، ایشان با اهل کتاب (مسیحی، یهودی، زرتشتی) در بحث توحید، ارسال رسل و نزول کتب

آسمانی با استناد به کتاب‌ها و گفته‌های رسولان مورد تأیید آن‌ها به اثبات حقانیت اسلام می‌پردازند (طاهری آکردی، ۱۳۸۷: ۱۶۳). به‌طور کلی، چنان‌که گذشت، از نظر آستین، هر استدلالی مبتنی بر کنش بیانی و منظوری گوینده آن است و چه‌بسا به کنش تأثیری مخاطب نیز منجر شود. برای نمونه، هر سه کنش را که زیرمجموعه اظهارات کنشی هستند، در مناظره با عمران صابی چنان‌که در همین نوشتار بدان اشاره می‌شود، می‌توان به‌طور تطبیقی مشخص کرد.

۳-۱-۵-۳. کنش اظهاری استفاده از تشبیه، مقایسه و تمثیل برای کنش‌های بیانی، منظوری و تأثیری

استفاده از تشبیه، مقایسه و تمثیل نقش عمده‌ای در اقناع دارد و تفهیم مطلب را تسهیل می‌گرداند. با توجه به نظریه کنش‌های گفتاری، بهره‌گیری از این شیوه که مشتمل بر کنش بیانی و منظوری است، به کنش تأثیری در مخاطب منجر می‌شود. به همین منظور، امام (علیه السلام) در مناظره با جاثلیق و رأس الجالوت از تشبیه و مقایسه بهره گرفتند. در رد ادعای جاثلیق که به دلیل معجزه‌های عیسی (علیه السلام) برای وی الوهیت قائل بود، کار عیسی را به کار یسع، حزقیل و ابراهیم مقایسه و تشبیه نمود و چنان‌که گذشت، استدلال کردند که اگر مبنای استدلال برای ادعای خداوندی عیسی (علیه السلام) معجزه باشد، باید به خداوندی پیامبران پیشین که آنان نیز مردگان را زنده می‌کردند و بیماران را شفا می‌دادند، اعتقاد یابد (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۹۴: ۷۷۳).

۳-۱-۵-۴. نمود کنش اظهاری در بهره‌گیری از مثال و تاریخ گذشتگان

یکی از شیوه‌های جذاب در امر آموزش استشهد به تاریخ گذشتگان است که فهم مطلب را سریع و آسان می‌سازد. این شیوه در سیره امام (علیه السلام)، به‌خصوص در مناظرات حضرت مشاهده می‌شود که در مواردی به تاریخ گذشتگان نیز اشاره می‌کند. روایت ذیل که به‌منزله مناظره غیابی مردم با امام رضا (علیه السلام) است و ریان بن صلت افکار عمومی عصر ولایت‌عهدی امام رضا (علیه السلام) را با ایشان در میان می‌گذارد، نمونه‌ای از بهره‌گیری امام (علیه السلام) از این شیوه است. ریان بن صلت روایت می‌کند که بر امام (علیه السلام) وارد شدم و عرض کردم: یا ابن رسول الله، مردم می‌گویند که تئو ولی‌عهدی مأمون را قبول کردی با اینکه اظهار زهد و بی‌میلی به دنیا می‌کنی. امام (علیه السلام) فرمود: خدا داناست به اینکه من این عمل را ناخوش داشتم، ولی چون مخیر شدم میان قبول این عمل و قتل، قبول این عمل را برگزیدم (ابن بابویه، ج ۲: ۱۳۹).

امام (علیه السلام) در ادامه با استناد به سیره یوسف پیامبر و سخن او در قرآن کریم، اضطرار و اکراره

خویش را نسبت به پذیرش ولایت‌عهدی این‌گونه اظهار داشتند: وای بر مردم آیا نمی‌دانند که یوسف (علیه السلام) رسول و پیغمبر بود. چون ضرورت او را واداشت به متولی شدن خزینه‌های عزیز مصر، به عزیز گفت: «اجعلنی خزائن الأرضِ اِنِّی حَفِیْظٌ عَلَیْمٌ» و مرا ضرورت واداشت به قبول این عمل از روی اکراه و اجبار بعد از آنکه مشرف بر کشته شدن شدم. علاوه بر اینکه من بر این امر داخل نشدم مگر مثل داخل شدن کسی که خارج باشد؛ یعنی آثار ولی‌عهدی مأمون و نائب‌شدن از حاکم جور جاری نمی‌کنم و به سوی خدا شکوه می‌کنم و او یاری‌کننده بندگان است (ابن بابویه، ج ۲: ۱۳۹). این‌گونه سخن گفتن و استدلال کردن، ناظر به کنش اظهاری است که امام (علیه السلام) از این طریق حقیقت ماجرا و عقیده درونی خویش را اظهار داشته‌اند.

۳-۵-۵. کنش اظهاری در مقایسه منطقی در پاسخگویی و مباحث علمی

رابطه منطقی در صغری و کبری و قیاس‌ها در تبیین، پاسخگویی و مباحث علمی، تأثیر بسزایی در تفهیم و دلنشین شدن مطالب دارد و مخاطب را به کنش تأثیری وامی‌دارد. امام رضا (علیه السلام) نیز با آگاهی از این نکته، همین شیوه را در مناظرات و تبیین مسائل در نظر داشته‌اند؛ برای نمونه، امام رضا (علیه السلام) در پاسخ به یکی از خوارج که در کسوت منظره از پذیرش ولایت‌عهدی امام رضا (علیه السلام) و ورود ایشان به حکومت طاغوت (مأمون) سؤال کرده بود و مأمون را کافر می‌دانست، کار خود را با ورود یوسف پیامبر به حکومت عزیز مصر و جایگاه نسبی خویش را با پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) با جایگاه نسبی یوسف پیامبر و پدرش یعقوب مقایسه کرد و پاسخ‌های خود را با این پرسش‌ها آغاز نمود: آیا به نظر تو اینان کافرترند یا عزیز مصر و اهل کشور او؟ مگر نه اینکه اینان، خود را موحد می‌دانند، ولی حکام مصر، نه یکتاپرست بودند و نه خداشناس؟! یوسف، پسر یعقوب (علیه السلام)، پیامبر و پسر پیامبر بود که به عزیز مصر گفت: مرا مسئول خزائن مملکت قرار بده... و با فرعون‌ها نشست و برخاست می‌کرد، در حالی که من یکی از اولاد پیامبر هستم (نه پیامبر) و مأمون هم مرا بر این کار اجبار و اکراه کرده است (عیاشی، ۱۳۶۳: ۷۰۰؛ راوندی، ۱۳۶۸: ۶۳۰). پس از بیان چنین قیاسی از سوی امام رضا (علیه السلام) که ناظر به کنش اظهاری از سوی امام رضا (علیه السلام) برای ابراز حقیقت ماجراست، زمینه کنش تأثیری در مخاطب را فراهم آورد و بر صداقت امام (علیه السلام) و درستی کار ایشان گواهی داد.

جدول ۱: نوع کنش‌های گفتاری از جنبه‌های علمی

نوع کنش گفتاری	روش‌های مورد استفاده در بعد علمی	ردیف
کنش اعلامی	اظهار تسلط امام (علیه السلام) بر متون دینی و زبان‌های مختلف	۱
کنش ترغیبی	دعوت به پرسش و تنبه به رعایت انصاف	۲
کنش عاطفی کنش ترغیبی	همگام شدن و مطابقت دادن کلام با مقتضای حال مخاطب	۳
کنش عاطفی کنش ترغیبی	میدان دادن به طرف مقابل و اعطای آزادی به مخالفان در سؤال کردن	۴
کنش اظهاری	استناد به منابع معتبر و مستند در احتجاج: ۱. استدلال عقلی به هدف اظهارات کنشی ۲. استدلال به اصول مشترک ادیان ۳. استفاده از تشبیه و مقایسه و تمثیل ۴. تعلیم از طریق ذکر مثال و تاریخ گذشتگان ۵. مقایسه منطقی در پاسخگویی و مباحث علمی	۵

۲-۳. راهبردهای اخلاقی امام رضا (علیه السلام) در مناظرات در قالب کنش‌های گفتاری

چنان‌که گفته شد، کنش‌های گفتاری سرل مشتمل بر پنج گونه کنش اظهاری، ترغیبی، تعهدی، عاطفی و اعلامی است (Searle, 1969: 33). در این بخش از نوشتار راهبردهای اخلاقی امام رضا (علیه السلام) در مناظرات در قالب کنش‌های گفتاری تبیین می‌شود.

۱-۲-۳. ملایمت و نرمی در برخورد با طرف مقابل براساس کنش عاطفی و ترغیبی

رفتار امام (علیه السلام) در مناظرات در برخورد با طرف مقابل متأثر از قرآن و الگوپذیری از پیامبران الهی بود و همچون موسی و هارون (علیهم السلام) (طه: ۴۳-۴۴) با طرف مقابل نرم و لین سخن می‌گفت؛ زیرا رمز موفقیت و تأثیرگذار بودن به تأسی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) (آل عمران، ۱۵۹) پرهیز از خشونت و داشتن ملاطفت است.

امام (علیه السلام) نیز برای بهره‌گیری کنش تأثیری طرف مقابل در مناظره و رسیدن به هدف، از معانی و مفاهیم تند و سخنان ناراحت‌کننده خودداری می‌نمود و با اخلاق نرم و ملایم خود در گفتار که در واقع، بهره‌گیری از کنش عاطفی است، در پی اشتراک‌گذاری عقاید خویش با مخاطب یا مخاطبان است. در مناظره امام (علیه السلام) با سلیمان مروزی شاهد این رویکرد و کنش‌ها هستیم؛ آن‌گاه که امام (علیه السلام) تمام راه‌های جواب را بر وی می‌بندد و سلیمان به تناقض‌گویی می‌پردازد و این امر خنده همه حاضران را نسبت به سلیمان در پی داشت، امام (علیه السلام) رو به مردم کرد و از آن‌ها خواست تا نسبت به سلیمان ملایمت به خرج دهند و سپس گفت‌وگو را ادامه دادند؛ بنابراین، هیچ‌گاه در کلامشان طرف مقابل را تحقیر نمی‌کردند و حتی اگر اطرافیان، چنین کاری انجام می‌دادند، آن‌ها را دعوت به ملایمت می‌نمود (طبرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۳۶۵-۳۷۳؛ قرشی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۱۹۵). امام (علیه السلام) دریافته بود که با استفاده از کنش عاطفی می‌تواند تأثیر بیشتری بر مناظره‌کننده بگذارد و گامی به سوی آگاهی‌بخشی مخاطبان و عقاید انحرافی‌شان بردارد.

۲-۲-۲. توجه به پرسش و پاسخ طرف مناظره با کنش عاطفی و ترغیبی

از مهم‌ترین اصول در ارتباط و تعامل با دیگران توجه و اهتمام به کلام گوینده است. شنونده خوب کسی است که به جای قضاوت روی چند کلمه آغازین گوینده و پیش از ارائه پاسخ، تمام گفته‌های او را بشنود و روی تمام پیام گوینده متمرکز شود و همچنین به دنبال بازسازی کلمات، محتوا، احساسات و بیانات وی باشد تا مفهوم واقعی کلام را دریابد. درک نکردن محتوای پیام مشکلی است که می‌تواند در فرایند مناظره، خلل ایجاد کند.

امام (علیه السلام) با کنش ترغیبی در مناظره‌های خود، به طرف مناظره لزوم درک و رعایت این اصل را گوشزد می‌کرد تا آنان نیز همین شیوه را در پیش بگیرند و گاهی نیز به صراحت بر رعایت این نوع کنش تأکید می‌نمود. در مناظره با عمران صابی فرمود: «ای عمران، خبر می‌دهم تو را به آنچه پرسش کردی. لکن در آنچه تو را می‌گویم، از روی تعقل بنگر و در آنچه پرسش کردی، فهم و عقل پیش آور...» (ابن بابویه، ۱۳۷۲: ۳۴۳).

یکی از اهداف کنش ترغیبی این است که مخاطب را به انجام دادن یا ندادن کاری ترغیب و تشویق نماید تا نتیجه مطلوب از مناظره محقق شود و امام (علیه السلام) از این کنش در پرسش و پاسخ در حین مناظره برای اقناع مخاطب بهره می‌گرفت.

۳-۲-۳. اقناع طرف مقابل برای پذیرش حق براساس کنش اظهاری و عاطفی

وظیفه اساسی در مناظره، اقناع کردن طرف مقابل است؛ یعنی مناظره‌کننده باید در موضوعی

که بحث می‌کند، آن قدر قوی و مسلط باشد که بتواند عقل شنوندگان را اقناع نماید و آنان را با خود موافق و هم‌عقیده سازد. انجام این مهم مستلزم آن است که سخنور از قدر و ارزش علمی خویش آگاه باشد و بر منابع طرف مقابل مخصوصاً در گفتمان‌های دینی کاملاً مسلط باشد و فضل علمی خویش را بر دیگران آشکار نماید. بر همین اساس، ملاحظه می‌شود که امام (علیه السلام) از طریق کنش اظهاری برتری علمی خویش را نشان می‌داد و به اقناع طرف مقابل می‌پرداخت. امام (علیه السلام) هیچ‌گاه قصد کوبیدن و محکوم کردن طرف مقابل را نداشت، بلکه هدفش صرفاً تعلیم و هدایتگری بود؛ از این‌رو، در مناظره با عمران که گاهی به او می‌فرمود «آیا مطلب را فهمیدی؟» یا گاهی عمران می‌گفت: «آقای من، توضیح بیشتری بدهید» و امام (علیه السلام) چنین می‌کرد (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۱۵۴-۱۷۸؛ نیز، ر.ک: قرشی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۱۷۱-۱۹۰).

امام (علیه السلام) با کنش عاطفی به تکریم و بزرگداشت طرف مناظره می‌پرداخت. آن‌گاه که عمران از استدلالاتی که امام (علیه السلام) آوردند، قانع شد و اسلام آورد، امام (علیه السلام) او را مورد تکریم قرار داد و به دنبال او فرستادند. هنگامی که عمران وارد شد، امام استقبالی محترمانه و صمیمانه انجام دادند. پس از این برخورد امام (علیه السلام) بود که نزد امام (علیه السلام) می‌آمد و از علم سرشار آن حضرت بهره می‌برد و خود نیز یکی از دعوت‌کنندگان به اسلام شد (ابن بابویه، ج ۱: ۱۷۸-۱۶۸).

۳-۲-۴. کنش اظهاری و تعهدی امام رضا (علیه السلام) در مطابقت داشتن علم و عمل

زیبایی و کاربرد علم در عمل به آن است و اهمیت این نکته تا بدان جااست که برای عالم بی‌عمل تمثیل زنبور بی‌عسل معروف و مشهور است (سعدی، ۱۳۸۸: ۱۳۵) و چه بسا سخنان عالم بی‌عمل تأثیرگذار نباشد. اگر عمل انسان، آئینه فکرش و زبان کلامش باشد، دگرگون‌کننده‌تر، دلنشین‌تر و تأثیرگذارتر است. به سخن دیگر، عمل انسان باید کنش اظهاری او باشد و خبر از کنش تعهدی او دهد تا از این طریق، کنش تأثیری طرف مقابل را برانگیزد. روایت «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ، وَلَا تَكُونُوا دُعَاةَ بِالْسَيِّئَاتِكُمْ» (حمیری، ۱۴۱۳ق: ۷۷) را می‌توان ناظر به کنش اظهاری دانست که کنش تأثیری را در پی دارد.

نمونه چنین کنشی، ادای فریضه نماز از سوی امام رضا (علیه السلام) در نقطه حساس مناظره بود و امام (علیه السلام) در اوج مناظره با کنش اظهاری نشان داد که باید به احکام و دستورهای الهی توجه تام و کنش تعهدی داشته باشد. در جلسه مناظره با عمران صابی با اینکه بحث حساس شده بود، با شنیدن صدای اذان، امام (علیه السلام) برای نماز برخاستند. عمران از امام (علیه السلام) درخواست کرد که بحث را ادامه دهد؛ چون دلش نرم و آماده پذیرش مطلب شده است. اما امام (علیه السلام) با طمأنینه فرمودند: بعد از خواندن نماز برمی‌گردیم. آن‌گاه امام (علیه السلام) پس از ادای نماز دوباره بحث را ادامه

دادند (طبرسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۴۱۹-۴۲۳). شاید بتوان گفت که نماز اول وقت امام (علیه السلام) از باب نشان دادن علم و عمل با توجه ایشان به انجام تکالیف الهی است. در هر صورت، این رفتار امام (علیه السلام) افزون بر کنش تعهدی نسبت به دستوره‌های الهی، حاکی از کنش اظهاری نیز است تا نشان دهد که شخص مؤمن به دین توحیدی (در اینجا عمران صابی و همراهان او و دیگر حاضران در جلسه مناظره) باید نسبت به دستوره‌های دینی خویش، کنش تعهدی و نسبت به ابراز عقیده خویش، کنش اظهاری داشته باشند. در واقع، می‌توان گفت اگر چنین کنش‌هایی از سوی دانشمندان و مقلدان آن‌ها و پیروان ادیان توحیدی که منشأ واحد و الهی دارند، صورت می‌گرفت، بی‌تردید اکنون شاهد تفرقه امت واحد و ادیان مختلف و فرق و مذاهب گوناگون نبودیم.

از طرفی، روشن است که منطق امام (علیه السلام) از بحث‌ها و مناظره‌ها، تبیین و اجرای تعالیم الهی بود؛ بنابراین، امام (علیه السلام) از کنش تعهدی در کلام خویش، وعده ادامه بحث را بعد از نماز به مخاطب می‌دهد و بعد از انجام فریضة الهی به ادامه مناظره برمی‌گردد (عمادزاده، ۱۳۳۵، ج ۱: ۲۷۸-۲۷۶).

۲-۵. کنش اظهاری و عاطفی امام رضا (علیه السلام) در داشتن سعه صدر

یکی دیگر از اصولی که می‌توان از ابعاد اخلاقی امام رضا (علیه السلام) در مناظرات نام برد، داشتن سعه صدر و تحمل نظرات دیگران است. پذیرش این مسئله را که دیگران هم حق دارند آزادانه فکر کنند و هر چه خواستند بگویند، گامی مثبت و مقدماتی در ایجاد ارتباط و گفت‌وگو با افراد دیگر است؛ چراکه عدم تحمل آرا و عقاید دیگران نه تنها باعث گفت‌وگو نمی‌شود، بلکه سبب دوری و بدبینی به یکدیگر نیز می‌شود.

در مناظره امام رضا (علیه السلام) با جاثلیق، وقتی این دانشمند مسیحی با استدلال امام (علیه السلام) مواجه می‌شود که «ما به خدا معتقدیم و به عیسایی که معتقد به نبوت محمد (صلی الله علیه و آله) بود و ما چیزی علیه عیسی نداریم مگر ضعف و کمی روزه و نماز او»، فریاد زد: به خدا علمت را فاسد کردی و امورت ضعیف شد. ما فکر می‌کردیم که تو عالم‌ترین اهل اسلام هستی. این سخن جاثلیق می‌توانست واکنش تند امام رضا (علیه السلام) را در پی داشته باشد؛ اما آن حضرت با تعبیر «مگر چه شده؟» به آرامی با کنش اظهاری و عاطفی مناظره را ادامه داد و در نهایت جاثلیق را به سکوت در برابر استدلال‌های خویش وادار ساخت. تداوم مناظره تا بدانجا می‌رسد که امام (علیه السلام) پس از ذکر نمونه‌های متعدد از کتاب مقدس در رد ادعای جاثلیق مبنی بر الوهیت عسیبی (علیه السلام) می‌گوید: «هیچ یک از مواردی را که برایت ذکر کردم نمی‌توانی رد کنی؛ زیرا همگی، مضمون آیاتی از تورات، انجیل، زبور و قرآن است...» و جاثلیق با سخن پایانی خود «الْقَوْلُ قَوْلُكَ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؛

حرف، حرف شماسست و معبودی جز خدا نیست» پذیرش عقیده توحیدی ناب را اعلام می‌دارد (طبرسی، ۱۴۱۶ ق، ج ۲: ۴۱۳؛ قرشی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۲۱؛ نجفی، ۱۳۷۹: ۴۹-۴۳؛ السید، ۱۳۷۹: ۱۲۱). ملاحظه می‌شود که این بخش از مناظره با صاحبان ادیان با کنش تأثیری طرف مقابل همراه است و این کنش، نتیجه کنش‌های دیگری از جمله کنش اظهاری و عاطفی است که امام رضا (علیه السلام) با داشتن سعه صدر در پیش گرفته بود.

۳-۲-۶. اذعان‌گیری از طرف مناظره با استدلال‌های فلسفی و منطقی براساس کنش اظهاری، اعلامی و ترغیبی

معمولاً مناظره‌کننده در صدد است تا آنچه را حق می‌داند، به مخاطب خویش بقبولاند. این رویه‌ای است که امام رضا (علیه السلام) نیز در مباحثه و مناظره در پیش گرفت و در نهایت بدون اینکه با مغالطه، دیدگاه و عقیده خویش را بر طرف مقابل تحمیل کند، اشتباه طرف مناظره را بر او روشن می‌نمود؛ به گونه‌ای که طرف مقابل به حقیقت مطلب اذعان و اعتراف کند و به اظهار واقع بپردازد.

این شیوه‌ای است که امام رضا (علیه السلام) در گفت‌وگوی خود با جاثلیق برای کنش اظهاری او در پیش گرفت؛ به گونه‌ای که جاثلیق با این کنش، حضرت عیسی (علیه السلام) را يك شخصیت انسانی معرفی و نفی الوهیتش را با استناد به انجیل سه‌گانه متی، لوقا و مرقس اثبات کرد. فرایند این کنش چنین بوده که آن حضرت ابتدا نظر جاثلیق را درباره نویسندگان انجیل و میزان ارزش و اعتبار سخنان‌شان نزد وی جویا شد. جاثلیق در مقام پاسخ، نویسندگان انجیل را عالم به انجیل می‌خواند و بر درستی سخنان‌شان تأکید می‌ورزد. امام (علیه السلام) پس از آنکه حاضران را نیز با شیوه کنش اظهاری بر گفته‌های او گواه گرفت، با بهره‌گیری از کنش اعلامی به سخنان هر سه نویسنده در انجیل‌هایشان استناد کرد که آنان شخصیتی کاملاً انسانی و نه الوهی از حضرت عیسی (علیه السلام) به تصویر کشیده و بدان تصریح کرده‌اند. آنگاه با بهره‌گیری از کنش ترغیبی، جاثلیق را وادار به پاسخ به پرسش در این باره نمود. جاثلیق نیز در کنش اظهاری، در مقام دفاع از شخصیت الوهی و خدایی حضرت عیسی (علیه السلام)، متی، مرقس و لوقا را به دروغ‌گویی متهم ساخت. هنگامی که امام (علیه السلام) سخنان پیشین او مبنی بر عالم بودن به انجیل و برحق بودن گفته‌های آنان را به او یادآوری کرد، جاثلیق در اوج درماندگی، از امام (علیه السلام) خواست از گفت‌وگو درباره آن‌ها معافش دارد (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۳۰-۳۳۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۴۳). در واقع، سخنان جاثلیق کنش اظهاری و اذعان به عدم وثوق صدوری انجیل و عدم وثاقت نویسندگان آن‌ها در نگارش‌شان از انجیل و اعتراف به عجز خویش در مناظره است.

جدول ۲: نوع کنش‌های گفتاری در راهبردهای اخلاقی

نوع کنش گفتاری	روش‌های مورد استفاده در بُعد اخلاقی	ردیف
کنش عاطفی کنش ترغیبی	با ملایمت و نرمی برخورد کردن	۱
کنش عاطفی کنش ترغیبی	توجه به سؤال و جواب طرف مناظره	۲
کنش اظهاری کنش عاطفی	افتناع طرف مقابل برای پذیرش حق	۳
کنش اظهاری کنش تعهدی	مطابقت داشتن علم و عمل	۴
کنش اظهاری کنش عاطفی	داشتن سعه صدر	۵
کنش اظهاری کنش اعلامی کنش ترغیبی	اذعان‌گیری از طرف مناظره با استدلال‌های علمی	۶

۴. نتیجه‌گیری

طبق آنچه گذشت، الگوی نهایی ارائه شده از سوی آستین برای اظهارات زبانی که انسان هنگام سخن گفتن به کار می‌گیرد، متشکل از سه سطح متفاوت از کنش‌ها یعنی کنش بیانی (مربوط به خود زبان)، منظوری (مربوط به قصد گوینده) و تأثیری (مربوط به تأثیر بر مخاطب) است. الگوی سرل نیز که صورت تکامل یافته نظر آستین است، متشکل از پنج کنش اظهاری، ترغیبی، تعهدی، اعلامی و عاطفی است. با تطبیق این دو الگو بر برخی مناظرات امام رضا (علیه السلام)، این نتیجه به دست آمد که آن حضرت در مناظرات خویش از این دو الگو بهره برده است.

علاوه بر این، چنان‌که آستین پیش از ارائه الگوی سه‌گانه خویش، همه اظهارات زبانی را از سنخ کنشی (انشایی) و از مقوله فعل دانسته و هر اظهاری نوعی کنش گفتاری است، بررسی اظهارات امام رضا (علیه السلام) در مناظرات بررسی شده نشان می‌دهد که اظهارات ایشان به کنش تأثیری منجر شده است؛ به عبارتی، حتی استخراج کنش‌های پنج‌گانه سرل از مناظرات آن حضرت در ضمن دو کنش بیانی و منظوری صورت گرفته و به کنش تأثیری پایان یافته است و بر مخاطب یا مخاطبان تأثیر گذاشته است.

به‌طور کلی، امام (علیه السلام) در وهله نخست کنش ترغیبی و عاطفی طرف مناظره را مدنظر داشتند که این مسئله نشانه درک عمیق ایشان از مناظره و مخاطب‌شناسی بوده است؛ به همین دلیل امام (علیه السلام) دریافته بود که با استفاده از این دو کنش می‌تواند تأثیر بیشتری را بر طرف مناظره گذاشته و به عقاید انحرافی او نسبت به اصول دین خط بطلان بکشد؛ بنابراین امام (علیه السلام) بارها از چنین کنشی در ایراد مناظره برای جلب توجه طرف مقابل و همچنین مخاطبان دیگر و تشویق آنان به پرسشگری و گوش دادن به پاسخ پرسش خود و نیز برای همراه کردن آنان با عقاید خود، استفاده کرده است؛ زیرا هر گوینده‌ای برای اینکه مخاطبش را به‌طور مستمر به گوش دادن تشویق کند، از چنین کنشی در کلام خود استفاده می‌کند.

بررسی و تحلیل مناظره امام رضا (علیه السلام) نشان می‌دهد که آن حضرت در بحث‌ها و گفت‌وگوهای علمی خویش از پنج کنش الگوی سرل آگاهی داشته و آن‌ها را در جای خود به کار گرفته است (جدول ۱).

در روش‌های استفاده شده در بعد اخلاقی که شش مورد است، به فراخور حال مخاطب و جلسه مناظره، امام (علیه السلام) از کنش‌های متعدد بهره گرفته است. دو کنش عاطفی و ترغیبی در دو مورد و دو کنش اظهاری و عاطفی نیز در دو مورد به کار رفته است و دو کنش اظهاری و تعهدی در یک مورد و سه کنش اظهاری، اعلامی و ترغیبی در یک مورد به کار گرفته شده‌اند.

در نهایت باید گفت، سه کنش بیانی، منظوری و تأثیری نیز مد نظر امام (علیه السلام) بوده است؛ به‌گونه‌ای که با تعمیم به دیگر مناظرات، می‌توان گفت کنش تأثیری نتیجه اغلب مناظرات و مباحثات امام رضا (علیه السلام) بوده است.

منابع و مآخذ

قرآن الکریم.

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۲). *عیون أخبار الرضا*. ترجمه محمدباقر آقانجفی. تهران: علمیه اسلامیة.
- استیور، دان. (۱۳۸۴). *فلسفه زبان دینی*. ترجمه ابوالفضل ساجدی. قم: ادیان.
- بروجردی، سیدحسین. (۱۳۸۴). *جامع أحادیث الشيعة فی احکام الشریعه*. قم: المهر.
- پایا، علی. (۱۳۸۳). *فلسفه تحلیلی؛ مسائل و چشم اندازها*. چاپ دوم. تهران: طرح نو.
- پهلوان نژاد، محمدرضا؛ رجبزاده، مهدی. (۱۳۸۹). «تحلیل متن زیارت نامه حضرت امام رضا علیه السلام بر پایه نظریه کنش گفتار». *فلسفه و کلام*. شماره ۴۲. پاییز و زمستان. صص: ۳۷-۵۴.
- التورات السامریة*. (۱۹۷۸). ترجمه ابوالحسن اسحاق الصوری. مصر: دارالانصار.
- چاووشیان، حسن. (۱۳۸۶-۸۷). «زبان شناسی و تحلیل گفتمان». *ادب پژوهی*. شماره ۴. صص: ۱۱۷-۱۳۹.
- حسینی شیرازی، محمد. (۱۴۲۳). *تبیین القرآن*. بیروت: دارالعلوم.
- حمیری، عبدالله بن جعفر. (۱۴۱۳). *قرب الإسناد*. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- راوندی، قطب الدین. (۱۳۶۸). *الخرائج والجرائج*. قم: مدرسه امام مهدی علیه السلام.
- سرل، جان آر. (۱۳۸۵). *افعال گفتاری*. ترجمه محمدعلی عبداللهی. چاپ دوم. قم: نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سلیمی نوه، اصغر. (۱۳۸۳). «گفتمان در اندیشه فوکو». *کیهان فرهنگی*. شماره ۲۱۹. دی ۱۳۸۳. صص: ۵۰-۵۵.
- سعدی، مصلح الدین. (۱۳۸۸). *کلیات سعدی*. تهران: طایفه.
- السید، کمال. (۱۳۷۹). *عشق هشتم: نگاهی نوبه زندگی و زمانه حضرت معصومه علیها السلام و امام رضا علیه السلام*. ترجمه حسین سیدی. تهران: مدرسه.
- شجاعی گلپایگانی، سید زین العابدین. (۱۳۷۳). *زندگانی حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام*. قم: دفتر نشر مصطفی.
- شهید ثانی. (۱۳۷۴). *منیة المرید فی آداب المفید والمستفید*. ترجمه سید محمد باقر حجتی. چاپ بیستم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- صفوی، کورش. (۱۳۸۷). *درآمدی بر معناشناسی*. چاپ سوم. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- طاهری اکردی، محمدحسین. (۱۳۸۷). *پیشینه تاریخی گفتگوی اسلام و مسیحیت با تأکید بر دیدگاه شیعه و کاتولیک*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- طبرسی، احمد بن علی. (۱۴۱۶). *الاحتجاج علی اهل اللجاج*. قم: اسوه.
- عروسی حویزی. عبدعلی بن جمعة. (۱۴۱۵). *تفسیر نور الثقلین*. تصحیح سیدهاشم رسولی محلاتی. قم: اسماعیلیان.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۶۳). *تفسیر العیاشی*. قم: العلمیه.
- عمادزاده، حسین. (۱۳۳۵). *زندگی حضرت امام رضا علیه السلام*. تهران: اقبال.
- فیض کاشانی، محمد بن مرتضی. (بی تا). *محجة البیضاء فی تهذیب الأحياء*. قم: مؤسسه

- النشر الاسلامی
 قرشی، محمدباقر شریف. (۱۳۸۲). *پژوهشی دقیق در زندگانی امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام)*. ترجمه محمد صالحی. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- قفطی، علی بن یوسف. (۱۳۷۱). *تاریخ الحكماء*. ترجمه بهین دارانی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کتاب مقدس. (۱۹۹۵). *ترجمه تفسیری*. بی‌جا: انجمن بین المللی کتاب مقدس.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۲). *الکافی*. چاپ چهارم. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- گنابادی، سلطان محمد. (۱۴۰۸ ق). *تفسیر بیان السعاده*. بیروت: اعلمی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۷۶). *بحار الأنوار*. تهران: آخوندی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۸). *مناظرات تاریخی امام رضا (علیه السلام)*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- نجفی، عبد الحمید. (۱۳۷۹). *کتاب مقدس عهد عتیق و جدید*. ترجمه فاضل خان همدانی. تهران: اساطیر.
- نصیحت، ناهید؛ باغبانی، رضوان. (۱۴۰۱). «بررسی گفتمان‌القایی در فرایند مناظره امام رضا (علیه السلام) با علمای ادیان». *فرهنگ رضوی*. سال دهم. شماره ۳۷. بهار ۱۴۰۱. صص: ۹۳-۱۱۴.

References

The Holy Quran [in Arabic]

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1993). *Ayoun Akhbar al-Riza* (a.s.). Translated by Mohammad Baqir Aqanajafi, Tehran: Elmiyyah Islamiyah. [in Arabic]

Stiver, Dan. (2005). *The Philosophy of Religious Language*. Translated by Abolfazl Sajedi. Qom: Religions. [in Persian]

Borojerdi, Seyyed Hossein. (1995). *Jame'e Ahadith al-Shi'a fi Ahakham al-Shari'a*, Qom: Al-mehr. [in Arabic]

Paya, Ali. (2004). *Analytical Philosophy; Issues and Perspectives*, Tehran: Second Edition, New Design. [in Persian]

Pahlawanejad, Mohammad Reza and Mehdi Rajabzadeh. (2009). «Analysis of the Text of the Pilgrimage of Imam Reza (a.s.) Based on the Theory of Speech Act», *Philosophy and Theology*, Vol. 42, Autumn and Winter, pp. 37-54. [in Persian]

Al-Torat al-Samariyyah. (1978). Translated by Abolhasan Ishaq al-Suri, Egypt: Dar ol-Ansar. [in Arabic]

Chavoshian, Hassan. (2007-8). «Linguistics and Discourse Analysis», *Journal of Literary Studies*, No. 4, pp. 117-139. [in Persian]

Hosayni Shirazi, Mohammad. (2002). *Explanation of the Quran*, Beirut: Dar al-Oloom. [in Arabic]

Hemyari, Abdollah ibn Ja'far. (1992). *Qorb oi Asnad*, Qom: Al-Bayt Foundation (AS). [in Arabic]

Rawandi, Qutb al-Din. (1989). *Al-Kharaej and Al-Jara'eh*, Qom: Imam Mahdi School (AS). [in Arabic]

- Searle, John R. (2006). *Verbs of Speech*, translated by Muhammad Ali Abdullahi. Second edition, Qom: Islamic Culture and Thought Research Institute Publications. [in Persian]
- Saliminaweh, Asghar. (2004). «Discourse on Foucault's Thought», *Kayhan Farhangi*, No. 219, January, pp. 50-55. [in Persian]
- Saadi, Mosleh al-Din. (2009). *Kollyyat Saadi*, Tehran: Talaiyeh. [in Persian]
- Al-Sayyid, Kamal. (2000). *The Eighth Love: A New Look at the Life and Times of Hazrat Ma-soumeh (S) and Imam Reza (a.s.)*, translated by Hosayn Sayyidi, Tehran: Madrasah. [in Persian]
- Shoja'i Golpayegani, Sayyed Zain al-Abedin. (2004). *The Life of Hazrat Ali ibn Musa al-Riza (a.s.)*. Qom: Mustafa Publishing House. [in Persian]
- Shahid Thani. (2005). *Monyat al-Mureed in the Manners of the Beneficiary and the Beneficiary*, translated by Sayyed Mohammad Baqer Hojjati, 20th edition, Tehran: Islamic Culture Publishing House. [in Persian]
- Safavi, Korosh. (2008). *An Introduction to Semantics*. Third edition, Tehran: Islamic Culture and Art Research Institute. [in Persian]
- Taheri Akordi, Mohammad Hosayn. (2008). *Historical Background of the Dialogue between Islam and Christianity with Emphasis on the Shiite and Catholic Perspectives*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute (r.h.). [in Persian]
- Tabarsi, Ahmad bin Ali. (1995). *Al-Ihtejaj Ala Ahl Al-Lejaj*, Qom: Osweh. [in Arabic]
- Aroosi Howayzi. Abd Ali bin Jom'eh (1994). *Tafsir Noor Al-Thaqalayn*, corrected by Sayyid Hashim Rasooli Mahallati. Qom: Ismailiyan. [in Arabic]
- Ayashi, Mohammad bin Masood. (1984). *Tafsir Al-Ayashi*, Qom: Al-Ilamiya. [in Arabic]
- Emadzadeh, Hosayn. (1956). *The Life of Imam Reza (a.s.)*. Tehran: Iqbal. [in Persian]
- Fayz Kashani, Mohammad bin Morteza. (Bita). *Mohajat ol-Bayza fi Tahzib el-Ehya* Qom: Islamic Publishing Foundation. [in Arabic]
- Qorashi, Mohammad Baqir Sharif. (2003). *A detailed study of the life of Imam Ali ibn Moosa al-Riza (a.s.)*. Translated by Mohammad Salehi, Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyyah. [in Persian]
- Qefti, Ali ibn Yosuf. (2013). *Tarikh al-Hokamaa*, translated by Behin Darani, Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Kitab al-Moqaddas. (1995). *Interpretative translation*, International Bible Society. [in Persian]
- Kolayni, Mohammad ibn Yaqub. (1983). *Al-Kafi*, Tehran: Fourth edition, Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyyah.
- Gonabadi, Soltan Mohammad. (1988). *Tafsir Bayan al-Saadah*, Bayrut: A'alami.
- Majlesi, Mohammad Baqir. (1997). *Bahar al-Anwar*. Tehran: Akhundi.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1995). *Tafsir Nomooneh*, Tehran: Dar ol-Kotob al-Islamiyyah.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1999). *Historical debates of Imam Reza (a.s.)*. Mashhad: Islamic Research Foundation of Astan Quds Razavi.
- Najafi, Abdol Hamid. (1990). *The Holy Bible of the Old and New Testaments*, translated by Fazel Khan Hamedani, Tehran: Asatir.
- Nasihat, Nahid and Baghbani, Rezvan. (1999). «A Study of Inductive Discourse in the Process of Imam Reza's (AS) Debate with Religious Scholars», *Razavi Culture Magazine*, Year 10, Issue 37,

Spring 2022, pp. 93-114.

Searle, John R., (1969). *Speech Acts: an Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. Cambridge.

Yule, George. (1996). *Pragmatics*. Oxford university press. New York.

Austin, J.L..(1970). «How to Do Things With Words», *The William James lectures Delivered at Harvard University in 1955*. Second Edition. Edited by J.O.Urmson and Marina Sdisa. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. First Published in 1962.

شوربشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی